

DOI: 10.26565/2786-5312-2024-100-09
УДК 81'255.4-05=161.2=112.2:82'03

М. Л. Іваницька

доктор філологічних наук, професор, професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка / науковий співробітник Тюбінгенського університету Ебергарда й Карла;
e-mail: ivanytska@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4870-431X>
GOOGLE SCHOLAR: <https://scholar.google.com/citations?user=H1iX2lwAAAAJ&hl=uk>;
RESEARCH GATE: <https://www.researchgate.net/profile/Mariia-Ivanytska-2>

«Небо над Харковом»: про політичну та імагологічну функції перекладу

Метою розвідки є висвітлення двох особливих функцій перекладу, а саме політичної та імагологічної, на матеріалі українсько-німецького перекладу за останні 3 роки. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю продемонструвати вагомість перекладу на політичній арені, передусім для створення іміджу України, її літератури та культури за кордоном. Об'єктом дослідження є вплив перекладу на формування в Німеччині суспільної думки щодо України та її літератури, предметом дослідження – вербалізація імагологічної функції перекладу в усіх її проявах. Матеріалом розвідки слугувала книга німецькою мовою «Himmel über Charkiw. Nachrichten vom Überleben im Krieg» (2022) Сергія Жадана, рецензії на неї, а також публічні дискусії про автора та українську літературу, відображені у німецькомовній пресі та соціальних мережах. Основні результати дослідження: охарактеризовано книгу як переклад без оригіналу, описано роль агентів перекладацького поля, які підготували публікацію та забезпечили її рецепцію на літературній сцені німецькомовних країн, проаналізовано рецензії та відгуки на видання, досліджено частотність лексем, що зустрічаються в них та візуалізовано результати за допомогою хмари слів, описано перекладацькі підходи до перекладу. Висновки: книга «Himmel über Charkiw» – творчий інтермедіальний продукт перекладу, що зайняв помітне місце у суспільно-політичному й літературному просторі Німеччини завдяки співпраці агентів перекладацького поля із солідним мовним, освітнім, символічним капіталом та активною позицією міжкультурних посередників і промоутерів України: автора, перекладачів, видавництва та експертів. Вона виконала важливу політичну та імагологічну функцію, запропонувавши багатовекторний позитивний образ українського суспільства, що захищає свою незалежність та культурні здобутки, і апелювала до німецькомовної аудиторії із закликом до підтримки України. Дискусії навколо книги збільшили її медійну присутність і зачепили низку політичних, естетичних, культурологічних, емоційних аспектів, які сенсibilізували читача до сприйняття України.

Ключові слова: *агенс перекладу, імагологія, образ України, паратекст, Сергій Жадан, українсько-німецький переклад, функція перекладу.*

Як цитувати: Іваницька М. (2024) «Небо над Харковом»: про політичну та імагологічну функції перекладу. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія: Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов*, (100), 96–104

DOI: 10.26565/2786-5312-2024-100-09

In cites: Ivanytska M. (2024). "The sky over Kharkiv": on the political and imagological functions of translation. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: Foreign Philology. Methods of Foreign Language Teaching*, (100), 96–104 (in Ukrainian)

DOI: 10.26565/2786-5312-2024-100-09

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Переклад виконує у сучасному суспільстві цілу низку функцій: зламує мури нерозуміння, зводить мости між культурами, знайомить із життям інших країн, привертає увагу до оригіналу, продовжує буття першотвору тощо [3], причому функції цільових текстів значно ширші, ніж функції твору джерельної літератури, адже перекладена книга презентує не лише автора, але й країну походження першотвору [4, с. 161]. Та все ж для певних мов у певний час деякі функції перекладу можуть набувати особливої ваги. Це стосується, зокрема, перекладу з української в умовах загрози для української державності та культури.

Метою цієї розвідки є висвітлення двох особливих функцій перекладу, а саме політичної та імагологічної, на матеріалі українсько-німецького перекладу за останні 3 роки. Актуальність дослідження зумовлено необхідністю продемонструвати вагомість перекладу на політичній арені, передусім для створення іміджу України, її літератури та культури за кордоном, для розвінчання стереотипів про Україну, що побутують на німецькомовному просторі. Об'єктом дослідження є вплив перекладу на формування в Німеччині суспільної думки щодо України та її літератури, предметом дослідження – вербалізація імагологічної функції перекладу у всіх її проявах. Матеріалом розвідки слугувала передусім книга німецькою мовою «Himmel über Charkiw. Nachrichten vom Überleben im Krieg» (2022) С. Жадана, рецензії на неї, а також публічні дискусії про Жадана та українську літературу, відображені у німецькій пресі та соціальних мережах.

Стан дослідження та методологія. Культурологічний поворот у перекладознавстві змістив увагу дослідників із суто лінгвістичних та літературознавчих аспектів аналізу перекладеного тексту до вивчення перекладу як культурного феномену чи як соціального акту, а отже й до аналізу його ролі у суспільстві. Звісно, переклад у такому випадку розуміється досить широко. Завдяки працям соціолога П. Бурдьє перекладознавство спрямувало вектор своєї уваги на агенсів перекладу, які, володіючи певним капіталом [10], впливають на вибір першотвору для перекладу, стають співтворцями цільового тексту, його пара- та метатекстів, забезпечують йому супровід на шляху до цільового літературного ринку, формуючи рецепцію перекладеного тексту в цільовій культурі, «патронують» його. Під патронажем/опікуванням А. Лефевр розуміє діяльність певних осіб чи інституцій, які можуть або підтримати сам переклад і його рецепцію або ж завадити їм [16, с. 15], що відбувається у трьох площинах: економічній, ідеологічній та статусній. Для кожної з цих площин важливим виявляється не лише сам текст перекладу як відтворення тексту оригіналу, але також і передмови чи післямови до цього тексту, коментарі, біографії авторів,

рецензії, літературознавчі статті й довідники, які здатні формувати у цільовому суспільстві образи перекладених літературних творів, їхніх авторів, а також через них – образ вихідної культури загалом [16, с. 126]. Лефевр також вважає, що переклад певного твору може мати в цільовій культурі більший суспільний вплив, ніж вплив оригіналу у вихідній літературі, а певна кількість перекладів з малої мови може надати їй більшого авторитету та ваги в очах реципієнтів цільової культури [16, с. 110].

Міркування соціологів перекладу про формування уявлень про вихідну культуру перевертаються із дослідженнями імагології, яка аналізує стереотипи й топоси, що існують у певний момент часу у свідомості індивідів та колективу у вигляді серії образів, які проявляються в мовному матеріалі, надаючи «можливість ідентифікації» [7, с. 13-19]. Аналізуючи образи інших країн, створювані літературою, М. Беллер описує методологічні засади та підходи, які використовували літературна критика та компаративістика, торуючи шлях для імагологічних досліджень, починаючи від опису зовнішності інших у подорожніх записках і закінчуючи формуванням образів чужої культури та національного характеру в художніх творах та журналістиці. Він подає таке визначення поняттю образу в імагології: «Так звані колективні «образи» чи «уявлення» – це конструкти із думок і ментальностей, які служать для опису різноманітності чи приблизної сукупності вражень, що проявляються у будь-яких типах текстів в одержі селективних чи узагальнених стереотипів» [8, с. 29] та зазначає, що такі пошуки інтердисциплінарні за своєю суттю, а сам образ іншого сприймається залежно від перспективи та інтерпретації. Саме ця перспектива та інтерпретація цікавить нас у контексті нашого дослідження, щоб зрозуміти і продемонструвати, як і завдяки чому функціонує текст вихідної літератури, у нашому випадку – української, у соціокультурному та політичному середовищі іншої країни, зокрема, у Німеччині, і яким чином він може вплинути на рецепцію вихідної літератури та культури. Для того, щоб відповісти на це дослідницьке питання, виконаємо такі завдання: 1) розглянемо книгу С. Жадана «Himmel über Charkiw» як феномен перекладу без оригіналу, 2) опишемо гравців перекладацького поля, які впливають на переклад та промоцію української літератури в Німеччині, 3) проаналізуємо різні аспекти рецепції цієї книги, 4) охарактеризуємо перекладацькі рішення, 5) зробимо висновки про функції перекладеної української літератури в Німеччині.

2. ПЕРЕКЛАД І РЕЦЕПЦІЯ ТВОРІВ СЕРГІЯ ЖАДАНА У НІМЕЧЧИНІ

2.1. Переклад без оригіналу. Перекладознавство лише епізодично зверталося до текстів, які не відповідали класичному уявленню про переклад як

відтворення першоджерела. Тим не менше, дослідники описують випадки псевдоперекладів, фіктивних перекладів та інших «соціальних фікцій», коли тексти перекладу не мали відповідних джерельних текстів або ж джерельні тексти ніколи не існували як незалежні, а лише послужили основою для перекладів [2]. Книга «Himmel über Charkiw», опублікована у відомому німецькому видавництві Suhrkamp, також не має книги-першоджерела українською мовою у класичному розумінні цього слова. Тексти, що увійшли до німецького видання, існують як дописи відомого українського письменника С. Жадана у соціальних мережах Фейсбук та Твіттер, які він публікував у перші 4 місяці після повномасштабного вторгнення. Жанр книги видавці та критики характеризують як щоденник письменника із охопленого війною міста, хоча заголовок пов'язаний переважно із ліричними рядками автора, котрий часто починає свої дописи із неба: «Сьогодні небо над Харковом було високе й прозоре, і хмари були якісь легковажно легкі. З дахів падають важкі шапки снігу» (6.03.22) або «Небо над Харковом нині глибоке й уважне. Ніби чись око» (15.03.22) чи «Небо ... велике, чисте. Зірки – як волоські горіхи. Видно всі сузір'я» (27.02.22). Тому можна вважати, що назва, дана книзі, виражає один із її мотивів. Разом із тим, підзаголовок видання – «Nachrichten vom Überleben im Krieg» («Новини про виживання під час війни»), імплікує набагато більше, аніж розповідь про події, які відбувалися із Жаданом у той час, та про його думки, враження й емоції: книга стає свідченням незламності мешканців Харкова та загалом – українського народу.

Сукупність дописів письменника видавці книги перетворили на ту єдність, яка притаманна цілісному твору, зі своєю темою, сюжетом, композицією та своїми паратекстами. Книга вміщує, окрім дописів, післямову Жадана, коментарі й пояснення перекладачів/видавців, багато кольорових світлин з Харкова (небо, люди у метро, дитячі малюнки, зруйновані будинки), тексти двох пісень гурту «Жадан і Собаки», оскільки автор добре відомий в Німеччині і як музикант, а також 8 QR-кодів, за якими читач може послухати ці пісні та подивитися відео з Харкова: як діти співають український гімн, а харківчани у метро – «Червону Руту», музичну композицію на основі поезії М. Бажана із лейтмотивом «В нас воля єдина...» та сучасними словами. Тож очевидним стає, що ідея німецького видання, вибір дописів, рішення про композицію та додаткові паратексти, зокрема й цифрові, дозволяють вважати такий переклад повноцінним творчим інтерактивним продуктом та підтверджує думку Лефевра про переклад як переписування (Rewriting), яке передбачає різні види опрацювання оригінальних текстів. Слід зазначити, що сучасні переклади є завжди більшою чи меншою мірою переписуванням, і це явище не варто розглядати в оцінкових категоріях,

але цікаво аналізувати з точки зору соціології перекладу, тобто, взаємодії перекладу та суспільства, передусім різних гравців перекладацького поля.

2.2. Гравці перекладацького поля. Важливо наголосити, що ініціаторами створення такої книги німецькою мовою стали якраз ті агенси перекладацького поля, які вже близько 15 років знайомили німецького читача з українською літературою і були зацікавлені у якомога швидшій реакції німецького суспільства на ситуацію брутального нападу на Україну. Тобто, у термінології Лефевра, йдеться про патронаж: вплив певних осіб та інституцій на процесі літературного трансферу з певною метою.

До основних агентів впливу належать у нашому випадку передусім видавництво та перекладачі. Коротко охарактеризуємо їх. Над перекладом працювали троє перекладачів, до освітнього та соціального капіталу яких віднесемо їхні глибокі знання української мови й літератури, історії та соціуму, дружні контакти з багатьма представниками української культурної сцени, багаторічний досвід роботи з цим автором та участь у численних презентаціях його творів у Німеччині. Забіне Штьор та Юрій Дуркот переклали самі дописи та післямову Жадана. Вони добре знають стиль автора, працювали у тандемі над німецькими виданнями більш ніж десяти його книг, неодноразово брали участь у літературних ярмарках як перекладачі української літератури та часто давали інтерв'ю, в яких тематизували свою роботу перекладачів та актуальні питання стосовно України. За переклад роману «Інтернат», першої художньої книги в Німеччині про війну в Україні, вони отримали у 2018 році премію Лейпцизького книжкового ярмарку.

Клавдія Дате, яка переклала тексти пісень «Діти» та «Метро», вміщених у книзі, теж вже більше 15 років співпрацює із Жаданом, а у 2021 році її номінували на премію Drahtman Prize для перекладачів з української мови на мови світу за переклади поетичної збірки Жадана «Антенa» та роману Олексія Чупи «Казки мого бомбосховища». За останні 20 років Дате стала не лише найвідомішою перекладачкою з української в Німеччині, але й експертом з питань України, з її ініціативи була заснована спілка Трансліт, яка поставила за мету переклад та промоцію української літератури.

Таким чином, ці агенси перекладу не є невидимими, вони перебирають на себе низку додаткових функцій як міжкультурні посередники та промоутери українських інтересів і мають досить широку популярність серед тих, хто цікавиться Україною, що становить їхній символічний капітал. Усвідомлення важливості такої промоції України з боку перекладачів перегукується з ідеями Е. Честермана, який розглядає агентні моделі аналізу перекладу та пропонує звернути увагу на перекладацький активізм [11, с. 17], та М. Бейкер, яка досліджує перекладацький активізм у процесі циркулювання ідей та по-

казує, що перекладачі докладаються до укріплення певних наративів завдяки вибору текстів та підходів до перекладу [6].

Найважливішим агенсом цього літературного трансферу стало все ж видавництво Suhrkamp, котре, починаючи з 2003 р., вивело на літературний ринок Німеччини двох найвідоміших сучасних українських авторів, Андруховича і Жадана, та має у своєму портфоліо майже всі їхні книги, перекладені німецькою. Літературна редакторка цього видавництва Катаріна Раабе, яка відповідає за східноєвропейський напрямок, чинить вирішальний вплив як на вибір творів та авторів, так і на остаточну версію перекладу, яку отримує читач. Саме її зусиллям українська література завдячує тому, що з 2003 р. це відоме видавництво почало брати у свою програму на той час невідомих у Німеччині українських авторів. За останні роки Раабе ініціювала, підготувала і видала низку книг про Україну, зокрема про Євромайдан «Euromaidan. Was in der Ukraine auf dem Spiel steht» (2014) та війну Росії проти України та Європи «Testfall Ukraine. Europa und seine Werte» (2015). Безперечно, що попередня робота видавництва над перекладами романів та поезій Жадана, організація презентацій його книг у Німеччині, на літературних виставках, ярмарках та читаннях стала запорукою успішного шляху цієї книги до читача. Лише співпраця усіх цих агенсів уможливила швидкий вихід у світ цієї книги, впродовж кількох місяців, що для німецької видавничої сфери є радше винятком. Така публікація стала, безперечно, символічним актом підтримки України, демонструючи, що німецькі діячі культури стоїть на її боці.

Вибір постів для видання здійснив сам автор разом із Маркусом Вельшем, публіцистом та режисером документального кіно. Жадан написав також і післямову, в якій він викладає свої думки про літературу під час війни («Війна бореться з мовою [...]. Дійсність потребує нових слів, нових інтонацій, вона вимагає, щоб ми називали по-іншому всі важливі речі та феномени» [20, с. 229]); про себе і харківчан («Ми надто любимо це місто, щоб залишити його у важку годину» [там само]); загалом про українців («Ми готові захищати нашу країну і протистояти агресорам і воєнним злочинцям. Бо ми маємо відчуття нашого простору, нашої країни і нашого неба над головою» [20, с. 232]) і підсумовує написане, вказуючи на мету видання: «Ми беремо своє право самостійно говорити правду – правду про цю війну, про цей час, правду тих голосів, що піднімаються у небо і роблять повітря яснішим і сильнішим» [20, с. 233]. Про це Жадан написав у ФБ і після виходу книги у світ: «Нам дуже важливо говорити про себе в світі. За нас цього ніхто не зробить» (7.10.22). Тісна співпраця автора з перекладачами та видавцями – це соціальний капітал усіх агенсів перекладу на українсько-німецькому перекладацькому полі. У 2022-2023 рр. Жадан часто виступав

у Німеччині на культурних заходах, зокрема й зі своїм музичним гуртом, що, з одного боку, розширило аудиторію для промоції української літератури, а з іншого боку, підтримало волонтерські ініціативи автора, адже економічний капітал також грає роль у літературному трансфері.

Варто зазначити, що для німецького літературного ринку характерне жваве обговорення нових видань, зокрема й перекладних. Великі газети й журнали, не лише літературні, регулярно публікують професійні рецензії на книги, читацькі відгуки, огляди літературних дискусій, а німецька аудиторія досить активно з ними знайомиться. Ба більше: якщо на певне видання вийшла схвальна рецензія відомого письменника чи журналіста, книга та її автор мають набагато більше шансів на значний резонанс серед широкого кола читачів. Тобто, до агенсів перекладацького поля належать також і літературознавці, оглядачі, журналісти, які сприяють тому, щоб перекладена книга потрапила до читача і щоб переклад виконав свої функції. Їх Лефевр називає експертами [16]. Відповідно до дослідження Українського інституту (2020) щодо сприйняття України і зокрема її культури за кордоном, німецькі експерти, що мають стосунок до міжкультурних взаємин, виділяли сучасну українську літературу як найпомітніший феномен, відомий фаховій німецькомовній аудиторії. Серед культурних феноменів, відомих німецькому фаховому читачу, називали передусім Ю. Андруховича, С. Жадана, А. Куркова та О. Забужко (цих письменників вважають міжнародно відомими) [1, с. 22-23], у 2020 році Жадан був найбільш впізнаваним українським автором у Німеччині і належав до 14 із 72 феноменів української культури, яких називали німецькі експерти [1, с. 64]. Таке фахове середовище зараз і є одним із промоутерів України у Німеччині, адже воно активно говорить про країну і сприяє тому, що українська література закріплюється на ментальній карті німецькомовних читачів.

2.3. Рецепція та створення іміджу України.

Якщо говорити про функції літератури загалом, то серед багатьох назвемо ті, які найбільш релевантні для нашої розвідки: книги дають читачам нові знання, розвивають емпатію, спонукають до роздумів про описане. Перекладна українська література виконує ці функції у німецькомовному суспільно-політичному та культурному просторі у ще ширшому діапазоні: переклади дають читачам не лише нові знання про ситуації, події чи культурні явища, до яких має стосунок першоджерело, але й розвивають розуміння значно ширшого кола тем, пов'язаних із Україною завдяки паратаматекстам, сенсibilізують німецькомовних читачів до українських проблем, дозволяють відрефлексувати наявні стереотипи чи наративи.

Платформа Blinkist, створена для швидкої та короткої подачі основних думок видань, наводить го-

Ці дві престижні відзнаки вивели автора у ряд найвідоміших письменників і збільшили його символічний капітал та медійну присутність: автор отримав численні запрошення від літературних будинків, університетів та літературних фестивалів та, відповідно, – платформу для промоції України, де письменника уважно сприймають та ретранслюють його меседжі. Виступи Жадана на врученні премій – надзвичайно потужні тексти, які емоційно та образно, але разом із тим реалістично описують будні брутальної війни, тематизують роль слова у цей час, між рядками його промови міститься заклик до слухачів не стояти осторонь. Жадан підкреслив вагу та значення мови й літератури в екзистенційній боротьбі так: «Поки у нас є наша мова, у нас є принаймні певний шанс бути в змозі пояснити себе, сказати свою правду» [12], що в умовах інформаційної війни як ніколи важливе для України: пояснити себе і свою боротьбу та розвінчати міфи про Україну, нав'язані німецькому суспільству російською пропагандою.

На книгу вийшло більше двох десятків рецензій у найбільших газетах та журналах німецькомовних країн: «Spiegel», «Neue Züricher Zeitung», «Süddeutsche Zeitung», «Die Zeit», «Frankfurter Allgemeine Zeitung», «Handelsblatt» та інших.

Більша частина критиків, журналістів та рецензентів схвально відгукнулися на видання та нагороду для автора, зазначаючи, що «Небо на Харковом» – це «найкраще, що можна прочитати про Україну сьогодні» [19]. Рецензенти розширили для читачів коло знань про Україну. Зокрема, аналіз рецензій виявив високу частотність таких концептів, які у сукупності характеризують нашу країну загалом та у ситуації війни, зокрема: *мужність, спротив, підтримка, взаємодопомога, оптимізм, гнів, ненависть, синьо-жовтий, Слава Україні* (у транскрипції), а також *Харків – друге за величиною місто України, місто студентства та українського авангарду, з його культурною сценою, фестивалями* тощо. Рецензії презентують також такі концепти, які експліцитно не зустрічаються у книзі, але стосуються контексту української історії та культури і створили широку палітру історично-культурного тла, яке дозволило німецькій аудиторії зрозуміти взаємозв'язки, причини та наслідки російської агресії проти України та український спротив: *відчуття спільності, стратегія виживання, козаки, козацька зачіска, визвольна війна* тощо.

З іншого боку, німецькі журналісти критикують Жадана за радикалізм та те, що автор, який у своїх попередніх творах «як ніхто інший виступає проти однозначної перспективи завдяки своїм літературним метафорам та багатоплановим образам, тепер не залишає місця для амбівалентності, пишучи «Tod den russischen Invasoren», «Die Russen sind Barbaren» oder «Monster», [...] що зрозуміло з огляду на ситуацію війни та жахливі воєнні злочини нападників, проте одночасно розкриває, що творчість у такій

ситуації наражається на небезпеку внутрішньої ескалації мови» [14].

Відомий німецький журналіст Франц Альт написав досить гостру статтю «Премія миру для ненависника росіян?», яку передрукували кілька видань, наприклад, під заголовком «Скандальна відзнака». У цій статті знайшла відображення суспільна дискусія в Німеччині щодо шляхів підтримки України. Альт, прихильник «мирного врегулювання», підписав сумнозвісний «Маніфест за мир» німецьких політичних і культурних діячів з вимогою припинити військову підтримку України та розпочати мирні переговори. Така позиція «захисника миру» містить все ж підміну понять та видає традиційне для Німеччини замилювання російською «величчю» та культурою: «Наша солідарність з українським народом, на який напав Путін, зробила нас морально сліпими? Призмиру за нелюдність? Премія миру для поета, який не може відрізнити військового злочинця Путіна від російського народу?», пише автор [5]. Не будемо деталізувати хибність твердження про єдиного військового злочинця, але підкреслимо, що до усіх рецензій можна прочитати численні коментарі, які переростають у дискусії та переважно переходять від літератури до політики. Такі дискусії ведуться й на німецькому радіо та телебаченні, а також у публічному просторі із запрошенням експертів.

Одну з важливих тез цих дискусій виклав М. Вельш, який разом із Жаданом відбирав дописи для книги: «Ми свідомо залишили (в книзі) ці висловлювання Жадана, через які тут, у Німеччині, перечіплюється громадська думка [...], бажаючи бачити жертву «бездоганною». Без такого знаку якості не може бути нашої солідарності. В моїх очах це – жахлива зарозумілість – диктувати українцям, що живуть в умовах 25 ракетних атак в день, як їм про це висловлюватися, як їм обходитися зі своїми почуттями з огляду на щоденну реальну загрозу знищення» [17]. Йдеться про те, що частина німецьких інтелектуалів повчає українських письменників, якою має бути література, – не пафосною, не надто суб'єктивною чи емоційною та старанно відрефлексованою, і переносить цю позицію «кращого розуміння» на ставлення до українського культурно-політичного життя загалом. Ця тенденція отримала назву *westsplaining*, що можна тлумачити як зарозумілість Заходу та переоцінка своїх знань у парі з нерозумінням Східної Європи. У відповідь на таку тенденцію за ініціативою літературознавців-експертів у 2023 році в Німеччині було опубліковано книгу «Все дорожче, ніж українські життя. Тексти про вестсплейнинг та війну» [Konarzewska], в якій вміщено тексти 44 українських, німецьких, американських, польських письменників, перекладачів, літературознавців та істориків, які, з одного боку, розповідають про культурне різноманіття України (А. Портнов), спротив агресору (С. Жадан) і літературу під час війни (Г. Крук), а з іншого боку, гостро

критикують німецький пацифізм (В. Черепанин), пояснюють імперські наративи російської культури (Н. Сняданко) та її відповідальність (С. Панич).

Таким чином, можна говорити про широку суспільну дискусію як про саму книгу та її автора, про його мову та образи, так і про розширення уявлення німецьких читачів про Україну та необхідність її підтримки, де одночасно із аспектами пізнання йдеться про почуття, емпатію. Відповідно, можна стверджувати, що перекладені дописи Жадана стали вагомим імпульсом до впливу української літератури на політичні погляди німецькомовної аудиторії, а представлення та обговорення творчості українських авторів у Німеччині можна вважати продуктивним з точки зору донесення важливих меседжів про Україну.

2.4. Перекладацькі рішення. Слід визнати, що перекладачі притримуються визначених стратегій у відтворенні певних особливостей оригіналу. Так, топоніми, особливо назви харківських районів, подаються як транскрипція: *Bawaria, Moskaliwka, Saltiwka, Rohan*, за винятком топонімів із загальною назвою, які перекладаються: *на Холодній Горі – auf dem Kalten Berg*. Назви установ чи станцій метро пояснюються за допомогою додавання загальної назви: *до Пролетарської – bis zur Metrostation Proletarska*. Власні назви-аббревіатури, які відомі лише мешканцям Харкова, розшифровуються, іноді до цього додається загальна назва: *на ХТЗ – Viertel um das Traktorenwerk*. Гасло *Слава Україні* перекладається: *Ruhm der Ukraine*. Такий підхід до відтворення ономастики та реалій свідчить про бажання перекладачів зберегти харківський колорит, але разом із тим завдяки стратегії «золотої середини» не залишити читача серед засилля чужих назв.

Розмовні одиниці передаються здебільшого нейтрально: *Українські військові працюють криво – Das ukrainische Militär arbeitet beeindruckend; вороги почали валити по місту – Gleich darauf fing der Feind an, auf die Stadt zu feuern; Фотки з дитячого майданчика на нівничній Салмівці, які зараз є в нємі – Die Fotos vom Spielplatz in Nord-Saltiwka, die jetzt im Netz sind*. Разом із тим, частина розмовної лексики передається стилістичними еквівалентами: *універ – Uni*. Груба та лайлива лексика, що виражає почуття ненависті до агресора, завжди передається лексикою із таким самим стилістичним забарвленням: *виродки – Arschlöcher, мерзота – Unrat*. Якщо Жадан вживає влучні описи, перекладачі знаходять функціональні аналоги: *На вулицях багато поліцейських – відловлюють лівух – Auf den Straßen – viel Polizei – sie sucht nach «falschen Fuffzignern* [20, с. 8]. (Німецький розмовний вираз *falscher Fuffziger* означав початково сфальшовану купюру номіналом 50 марок, в результаті метафоричного перенесення так тепер називають брехуна, нечесну особу, яка видає себе за чесну). Так само цікавий образ *пацани борзо з семками сидять під кіосками* відтворено перекладацьким неологіз-

мом *sitzen die Bier-und-Sonnenblumen-Rabauken vor den Kiosken* [20, с. 25], де для створення відповідного образу додано *пиво* та пацанів названо жартівливо-просторічним *Rabauken* («неотесаний хуліган»).

Не надто частотні епітети та метафори майстерно відтворюються перекладачами такими самими тропами: *zapadaє глибока невичерпна тиша – worauf tiefe unermessliche Stille eintritt; місто-фортеця – Festungsstadt*.

У кінці книги подано коментарі, пов'язані з перекладом. Видавець зазначає, що тут пояснюються лише ті історичні чи сучасні імена й поняття, які можуть бути менш відомими читачам. З цього випливає, що німецькомовна аудиторія вже підготовлена і має фонові знання про українські реалії або загалом цікавиться Україною. Серед коментарів зустрічаємо пояснення щодо українських вчених (Ю. Шевельов), письменників (М. Хвильовий, М. Куліш, М. Бажан), музикантів (А. Хливнюк), культурних феноменів (*театр «Березіль», П'ятий Харків*), сучасних реалій чи лексичних новотворів війни (*волонтери, «Хартія», #ібаштєїхпоетично, рашист*). Безперечно, такі паратексти доповнюють та розширюють знання читачів як про українську історію, так і про сьогодення, формуючи образ не лише воєнних буднів, але й громадянського суспільства, культурних традицій та літературної тягlosti.

3. ВИСНОВКИ

Книга «Himmel über Charkiw» – творчий інтермедіальний продукт перекладу, що зайняв помітне місце у суспільно-політичному й літературному просторі Німеччини завдяки співпраці агенсів перекладацького поля із солідним мовним, освітнім, символічним капіталом та проактивною позицією міжкультурних посередників і промоутерів України: автора, перекладачів, видавництва, його літературної редакторки та експертів (рецензентів, журналістів, літературознавців). Вона виконує важливу політичну та імагологічну функцію, запропонувавши багатовекторний позитивний образ українського суспільства, що захищає свою незалежність та культурні здобутки, і апелює до німецькомовної аудиторії із закликом до підтримки України. Дискусії навколо книги збільшили її медійну присутність і зачепили низку політичних, естетичних, культурологічних, емоційних аспектів, які сенсibilізували читача до сприйняття України.

Перспективи дослідження вбачаємо у подальшому аналізі сучасного стану українсько-німецького перекладу та рецепції української літератури у трьох німецькомовних країнах, зокрема, з опитуваннями респондентів (експертів та читачів). Важливо дослідити роль пара- та метатекстів у посиленні імагологічної функції перекладу у кількісному та якісному аспектах, адже вони безпосередньо впливають на рецепцію видань українських авторів у німецькомовних країнах.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Гусев, І. (2020). *Сприйняття України за кордоном. Німеччина. Аналітичний звіт*. Берлін: Український інститут. Відновлено з <https://ui.org.ua/sectors/projects/research-sectors/research-ukraine-in-germany/>
2. Кальниченко, О. А. (2009). Псевдопереклад як перекладознавча проблема. *Протей: Переклад. альманах*, 2. Харків: Вид-во НУА, 148-162.
3. Радчук, В. (2006). Функції перекладу. *Всесвіт*, 11-12, 149-159.
4. Чередниченко, О. (2007). *Про мову і переклад*. Київ: Либідь.
5. Alt, F. (2022). Ein Friedenspreis für einen Russen-Hasser? *Sonnenseite*. 22.10.2022. Retrieved from: <https://www.sonnenseite.com/de/franz-alt/kommentare-interviews/ein-friedenspreis-fuer-einen-russen-hasser/>
6. Baker, M. (2006). *Translation and Conflict: A Narrative Account*. London: Routledge.
7. Bausinger, H. (1989). Name und Stereotyp. In H. Gerndt (Ed.), *Stereotypvorstellungen im Alltagsleben. Beiträge zum Themenkreis Fremdbilder, Selbstbilder, Identität* (pp. 13-19). München: Institut für deutsche und vergleichende Volkskunde der Universität München.
8. Beller, M. (2006). *Eingebildete Nationalcharaktere. Vorträge und Aufsätze zur literarischen Imagologie*. Göttingen: V&R unipres.
9. *Himmel über Charkiw. Serhij Zhadan*. (2022). Retrieved from: <https://www.blinkist.com/de/books/himmel-uber-charkiw-de>.
10. Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In John G. Richardson (Ed.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (pp. 241-258). New York: Greenwood Press.
11. Chesterman, A. (2017). *Reflections on Translation Theory: Selected papers 1993-2014*. Amsterdam: John Benjamins.
12. *Friedenspreis* (2022). Retrieved from: <https://www.friedenspreis-des-deutschen-buchhandels.de/alle-preistraeger-seit-1950/2020-2029/serhij-zhadan>.
13. Hummitzsch, Thomas (2022). Auserlesene ukrainische Literatur. *Intellectures*. Retrieved from: <https://www.intellectures.de/2022/03/22/ukraine-erlesen/#comments>.
14. Kegel, S. (2022). Chronik einer belagerten Stadt. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. 8.10.2022. Retrieved from: https://www.buecher.de/artikel/buch/himmel-ueber-charkiw/64285500/#product_description.
15. Konarzewska, A., Schahadat, Sch., & Weller, N. (Ed.) (2023). *«Alles ist teurer als ukrainisches Leben».* Texte über Westsplainung und den Krieg. Berlin: FotoTapeta.
16. Lefevere, A. (1992). *Translation, Rewriting and the Manipulation of Literary Fame*. London & New York: Routledge.
17. Schmid, Th. (2022). Serhij Zhadan und deutsche Überheblichkeit. Ein kleiner Briefwechsel. *Die Welt*. Retrieved from: <https://schmid.welt.de/2022/10/29/serhij-zhadan-und-deutsche-ueberheblichkeit-ein-kleiner-briefwechsel/>
18. *Serhij Zhadan erhält den Hannah-Arendt-Preis für politisches Denken* (2022). Suhrkamp. Retrieved from: <https://www.suhrkamp.de/nachricht/serhij-zhadan-erhaelt-den-hannah-arendt-preis-fuer-politisches-denken-2022-b-3706>
19. Stephan, F. (2022). Friedenspreisan Serhij Zhadan: Alltag einer brennenden Stadt. *Süddeutsche Zeitung*. 24.10.2022. Retrieved from: <https://www.sueddeutsche.de/kultur/serhij-zhadan-himmel-ueber-charkiw-friedenspreis-1.5672745?reduced=true>
20. *Zhadan, S. (2022). Himmel über Charkiw. Nachrichten vom Überleben im Krieg*. Berlin: Suhrkamp

Стаття надійшла до редакції 25.09.2024

Стаття рекомендована до друку 10.11.2024

Maria Ivanytska – Doctor of Philology, Professor, Professor at the Department of Germanic Philology and Translation, Eberhard Karls Universität researcher; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4870-431X>; GOOGLESCHOLAR: <https://scholar.google.com/citations?user=H1iX2IwAAAAJ&hl=uk>; RESEARCH GATE: <https://www.researchgate.net/profile/Mariia-Ivanytska-2>

“THE SKY OVER KHARKIV”: ON THE POLITICAL AND IMAGOLOGICAL FUNCTIONS OF TRANSLATION

The aim of the research is to highlight two specific functions of translation, namely political and imagological, based on Ukrainian-German translation over the past three years. The study is relevant because of the need to demonstrate the importance of translation in the political arena, primarily in creating an image of Ukraine, its literature and culture abroad. The object of the study is the impact of translation on the formation of public opinion in Germany about Ukraine and its literature, and the subject of the study is the verbalisation of the imagological function of translation in all its manifestations. The research is based on the book by Serhij Zhadan “Himmel über Charkiw. Nachrichten vom Überleben im Krieg” (2022) published in Germany, reviews of the book, and public discussions about the author and Ukrainian literature in the German-language press and social media. The main results of the study: the book is characterised as a translation without the original text; the role of translation field agents in preparing the publication and ensuring its reception in the German-speaking literary scene is described; the reviews and the feedback on the publication as well as the frequency of lexemes in them are analysed and the results are visualised in a word cloud; translation approaches are described. Conclusions: The book “Himmel über Charkiw” is a creative intermedial translation product that holds a key role in the socio-political and literary space of Germany thanks to the cooperation of translation field

agents with solid linguistic, educational and symbolic capital and the active position of intercultural mediators and promoters of Ukraine: the author, the translators, the publishers and the experts. The book fulfilled an important political and imagological function, offering a multi-vector positive image of Ukrainian society defending its independence and cultural achievements, and appealing to the German-speaking audience to support Ukraine. The discussions around the book increased its media presence and focused on a number of political, aesthetic, cultural and emotional aspects that sensitised the reader to the perception of Ukraine.

Key words: *image of Ukraine, imagology, paratext, Serhij Zhadan, translation agent, translation function, Ukrainian-German translation.*

This research was supported by a grant from the MSCA4Ukraine project, which is funded by the European Union.

REFERENCES

- Alt, F. (2022). Ein Friedenspreis für einen Russen-Hasser? *Sonnenseite*. 22.10.2022. Retrieved from: <https://www.sonnenseite.com/de/franz-alt/kommentare-interviews/ein-friedenspreis-fuer-einen-russen-hasser/>
- Baker, M. (2006). *Translation and Conflict: A Narrative Account*. London: Routledge.
- Bausinger, H. (1989). Name und Stereotyp. In H. Gerndt (Ed.), *Stereotypvorstellungen im Alltagsleben. Beiträge zum Themenkreis Fremdbilder, Selbstbilder, Identität* (pp. 13-19). München: Institut für deutsche und vergleichende Volkskunde der Universität München.
- Beller, M. (2006). *Eingebildete Nationalcharaktere. Vorträge und Aufsätze zur literarischen Imagologie*. Göttingen: V&R unipres.
- Himmer über Charkiw. *Serhij Zhadan*. (2022). Retrieved from 3: <https://www.blinkist.com/de/books/himmel-uber-charkiw-de>.
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In John G. Richardson (Ed.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (pp. 241-258). New York: Greenwood Press.
- Cherednychenko, O. (2007). Pro movu i pereklad [On language and translation]. Kyiv: Lybid'. (in Ukrainian)
- Chesterman, A. (2017). *Reflections on Translation Theory: Selected papers 1993-2014*. Amsterdam: John Benjamins.
- Friedenspreis* (2022). Retrieved from: <https://www.friedenspreis-des-deutschen-buchhandels.de/alle-preistraeger-seit-1950/2020-2029/serhij-zhadan>
- Hummitsch, Thomas (2022). Auserlesene ukrainische Literatur. *Intellectures*. Retrieved from: <https://www.intellectures.de/2022/03/22/ukraine-erlesen/#comments>.
- Husiev, I. (2020). Spryjnattia Ukrainy za kordonom. Nimechchyna. Analitychnyj zvit. Berlin [Perception of Ukraine abroad. Germany. Analytical report.]: Ukrain's'kyj instytut. Retrieved from: <https://ui.org.ua/sectors/projects/research-sectors/research-ukraine-in-germany/> (in Ukrainian)
- Kal'nychenko, O. A. (2009). Pseudopereklad iak perekladoznavcha problema [Pseudo-translation as a translation problem]. *Protej: Pereklad. al'manakh, 2*. Kharkiv: Vyd-vo NUA, 148–162. (in Ukrainian).
- Kegel, S. (2022). Chronik einer belagerten Stadt. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. 8.10.2022. Retrieved from: https://www.buecher.de/artikel/buch/himmel-ueber-charkiw/64285500/#product_description.
- Konarzewska, A., Schahadat, Sch., & Weller, N. (Ed.) (2023). «*Alles ist teurer als ukrainisches Leben*». *Texte über Westsplainung und den Krieg*. Berlin: FotoTapeta.
- Lefevere, A. (1992). *Translation, Rewriting and the Manipulation of Literary Fame*. London & New York: Routledge.
- Radchuk, V. (2006). Funktsii perekladu [Translation functions]. *Vsesvit*, 11-12, 149-159. (in Ukrainian)
- Schmid, Th. (2022). Serhij Zhadan und deutsche Überheblichkeit. Ein kleiner Briefwechsel. *Die Welt*. Retrieved from: <https://schmid.welt.de/2022/10/29/serhij-zhadan-und-deutsche-ueberheblichkeit-ein-kleiner-briefwechsel/>
- Serhij Zhadan erhält den Hannah-Arendt-Preis für politisches Denken* (2022). Suhrkamp. Retrieved from: <https://www.suhrkamp.de/nachricht/serhij-zhadan-erhaelt-den-hannah-arendt-preis-fuer-politisches-denken-2022-b-3706>
- Stephan, F. (2022). Friedenspreis an Serhij Zhadan: Alltag einer brennenden Stadt. *Süddeutsche Zeitung*. 24.10.2022. Retrieved from: <https://www.sueddeutsche.de/kultur/serhij-zhadan-himmel-ueber-charkiw-friedenspreis-1.5672745?reduced=true>
- Zhadan, S. (2022). Himmel über Charkiw. Nachrichten vom Überleben im Krieg*. Berlin: Suhrkamp.

The article was received by the editors 25.09.2024

The article is recommended for printing 10.11.2024